

anotácie

NOVÁK, Jozef – ROHÁČ, Juraj. *Heraldik bez erbu.*

Martin : Slovensko genealogicko-heraldická spoločnosť, 2010, 152 s., ISBN 978-80-970196-4-8.

Peter Podolan

Autor tejto anotácie mal tú výhodu, že niektoré (veľmi neskoré) z momentov opisovaných v tejto knižke mohol sledovať z iného uhla, že „pozná“ hlavného protagonistu opisovaných osudov a nakoniec, že si mohol vypočúť niektoré z hodnotení knižky. Tento posledný bod však vlastne ani žiadnou výhodou nebol – niekomu sa knižka zdala málo popisná, podľa iných vyháňajúca sa páčivým témam. K tomu možno povedať jediné – ak niekto vie o živote protagonistu viac než on sám, môže o tom napísať knihu, alebo tieto skryté príbehy opísať vo svojich pamätiach.

Miera popisnosti je otázna – je skutočne dôležité, aby sa čitateľ dozvedel, koľko stál liter mlieka a koľko 3 deká bravčoviny? Alebo baží po poznaní, kto koho klátil a koľko ráz? V týchto individuálnych prípadoch je priam nemožné vyhovieť chuti každého. Historika pritom ťahá vyžadovať popisnosť, azda aj preto, lebo sa mu jej v prameňoch tak často málo dostáva. Ale, ak sa detaily nesledovali v minulosti, ťažko možno očakávať i dnes (kým bude človek človekom), že bude niekto celoživotne spisovať encyklopédiu a najlepšiu biografiu svojho života. To nerobili ani najosvietenejšie hlavy ľudstva. Memoáre sú tiež jedným z najsubjektívnejších žánrov literatúry vôbec. Ich stránky sa predsa napĺňajú dňami života. Netreba sa tak čudovať, že si ich obsah ich autor upraví po svojom.

Možno tu predsa je jeden moment, ktorý stojí za úvahu. Človek sa počas svojho života stretne so zlom v mnohých podobách, spozná väčších i menších mamľasov a iné ľudské potvory. Má si však opísať ich odporných činov, spomienkou na rôzne podlé mrzkosti a poníženia pošpiniť vlastné spomienky? Má znovu vyslovením ich mena vyvolať kreatúry z hrobov, alebo im priznať miesto vo večnej pamäti – v čase, keď už inak stratili moc a nemajú hodnotu ani prachu či psieho lajna? Stojí zato kopať do mŕtvol, alebo stále činných plesnivých zombie, krúžiacich na ďalekej orbite pred finálnym odletom zo slnečnej sústavy? Nuž – to je otázka.

Druhou stranou mince je totiž obraz pravdy – stiahnutie levej kože z osla. Pravda v pomste obsiahnutá v riadkoch textu. Lenže, už opisom zla na človeku ulpieva niečo z jeho šeredného zápachu, a tak je snáď dobré vyhnúť sa takémuto prístupu. Druhým argumentom je fakt, že pamäti si ich autori často radšej odkladali ako svoju pomstu zo záhrobia – za života prejavované postoje, opísané činy a nakriatnuté postavy „nepriateľov“, a tak aj ich potomkov či skutočných či ideových, mohli spôsobiť nežiaduce problémy. Nie je to však pokrytecké? Iste, ale rozumné. Na výpovedi sa predsa nič nemení.

Je to tak, ľudia, ktorých sme poznali ako priateľov, alebo ako tichých pracantov, sa menia na bezohľadné hyeny, administratívne vši, prejavujú nevídané ambície, často postupom do najrôznejších funkcií. Nedostatok schopností sa nahrádza o to väčším dielom ctižiadostivosti a zloprajnej závisti. Je iste zreteľné vidieť zmenu charakterov, otrockú premenu postojov, snahu o nové prevraty a usporiadania, integráciu neintegrovateľného, deštrukciu zaužívaného. Prečo? – lebo treba vykázať aktivitu, prísť s niečím originálnym, alebo naopak pokorne sledovať najmenšie pokyny administratívy a v opojení mocou si (vo vlastnom otroctve) vsugerovať, že to bude oná brázda do dejín spoločnosti, ľudstva, sveta. Aj keď je to smiešne, trápne, lebo koľko vydrží zapichnutý prút v toku bystriny? Každý plagiát originálu bude odhalený, ale napriek tomu – ruku na srdce, koľko podobné experimenty hlupákov stoja jednotlivca nervov, času a planých úvah. Pritom neprežitie osudy

skĺzavajú do šedej rutiny, štatistiky, ich nositelia situácie prežívali a cítili inak. Je skutočne možné sprostredkovať presne takéto pocity čitateľovi? Je treba nezabúdať, alebo zabudnúť?

Majoritný autor memoárov (Jozef Novák) sa s týmito otázkami popasoval s jemu blízkou nonšalanciou. Akýsi príjemný, hrejivý pocit prechádza celým dielkom a hoci autor mnohé naznačuje, tento letný závan nedovolil skalit'. Hodí sa tu ešte jedno slovo – veľkorysosť. Veľkorysosť v prístupe k previneniam, i k ľudským obludám. Prejavuje sa konečne aj v tom, že knižka má i priznaného spoluautora – či skôr minoritného autora (Juraj Roháč). Hoci jeho podiel je v pomere rozsahom malý, predstavuje pomyselnú bodku nad i. Mnohí by iste autora „doslovu“ ako spoluautora nepozdvihli. Aj toto vypovedá niečo o charaktere človeka. Prejdime ale konečne ku knižke samotnej.

Prvú vec, ktorú musíme spomenúť, je princíp hry so sadzbou a estetický zážitok, ktorý ponúka. Nápad, že (rôzne pretiahnuté) kapitoly pamätí heraldika sú tvorené obrysom gotického štítu tvoreného z textu, je skrátka jedinečný. Erbové podnože akoby prestupovali celým jeho životom. Zvláštne nostalgická papierová obálka a kontrastujúca dôstojná tmavomodrá farba väzby dobrý dojem iste nenarušujú. Na modrej sa potom dobre vyníma zlatý autogram J. Nováka. Niekde na začiatku nájdeme aj jeho jediný, prázdny, či skôr čistý štít (s. 125).

Prácu dopĺňa celkovo 21 (+ jedna na obálke) reprodukovaných fotografií jednotne upravených do nostalgických sépiových tónov, ktoré vhodne kontrastujú s farbou papiera, o ktorej by sa pri vhodnom osvetlení dalo povedať, že má farbu slonovej kosti. Predstavujú najmä portrétné fotografie osôb, o ktorých sa píše v texte – rodičia, učitelia, kolegovia, deti.

Ďalším zo zreteľných bodov textu je nadhľad, dávka vtipu a jemne dávkovaný humor – miestami až patrične čierny. Aj takto možno – medzi riadkami – zachytiť svojskosť ducha.

Inak knižka pochopiteľne pozostáva z kapitol. Tie sú celkovo iba štyri, posledná z pera J. Roháča. Druhá kapitola sa však rozkladá na 13 subkapitol, takže členenie je nakoniec pomerne hutné. Je tu však ešte jedna úvodná kapitola, ktorá sa nachádza na záložkách obálky – zaujímavý prvok, možno trochu nepraktický s ohľadom na obľubu čitateľov všelijakým spôsobom nivočiť práve obal kníh. Ale je to zrejme úmysel – písať niečo ohňom do vody. Na konci knižky je ešte priložená *Bibliografia prof. PhDr. Jozefa Nováka, DrSc.*, členená podľa rokov aktivity, ktorá sa končí rokom 2010 a nielen preto je (našťastie) ešte stále neúplná (s. 127-152).

Na záložkách obálky sa dozvieme všetky zásadné údaje, predstavuje prierez životom v kocke, implikuje aj prvé dotyky s dôvodmi spísania memoárov. Prvá krátka kapitola potom obsahuje doslova to, čo sa na záložku už nezmestilo – a už po druhýkrát tu zaznie meno Húščava.

Nasleduje „gigantická“ kapitola prezentujúca hlavný chronologický postup životom J. Nováka. Volá sa príznačne: „*Napísať či pomlčať*“. V úvode sa opäť dozvieme, prečo vlastne (ne)písať pamäti. Ďalšie subkapitoly sú veľmi peknou oslavou starých rodičov a rodičov. Prepojenosť malého rodinného sveta s veľkým (pas pre Bacílka), známe osobnosti, bežné i podivné príhody zo života dobovej spoločnosti. Vrutky. Tento obraz mesta bude mať raz cenu a aj kým slnce zhasne, bude mnohým bádateľom ľúto, že tu neboli zachytené ešte ďalšie detaily. Ak sa autor zastrájal, že svoje pamäti zaľudní, sľub splnil, aj keď väčšina postáv ani nemá meno (a pri rozsahu knižky je to stráviteľné, žiadna *Vojna a mier*).

Klasicky nasleduje trakt vzdelávania – od ovody cez základnú školu po piaristické gymnázium v Trenčíne spojené s osemročným internátnym pobytom. Časť z neho počas vojnových časov. Prestáhanie sa rodiny do Rožňavy. Tu sa opis zase zahusťuje, čo je iba dobre. Dôležitou bola kapitola o (ne)arizácii otca, ktorá predurčila možnosť študovať na vysokej škole. Pomoc profesorovi Štefanovi Pozdišovskému v trenčianskom župnom archíve bola ďalšou výhybkou v živote, ktorá viedla do Bratislavy.

Aj tak za všetkým stála náhoda. Určite však nie za úspešným pohovorom na novootvorenom odbore archívniectva. Štvrté poschodie na Šafárikovom námestí! Manderlák a kaviareň Grand na jeho prvom poschodí. To bola malá os života v Bratislave.

Nasleduje popis atmosféry 50-tych rokov na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského a pomery na Katedre dejín a archívniectva. Najprv je to časť o študentskom živote a aklimatizácii na „veľkomestské“ pomery. Je otázne, či by aj dnes medzi študentmi bodovala barmská hymna. Ďalšia časť je venovaná najmä profesorovi Alexandrovi Húščavovi (ktorý sa však nevytráti ani z nasledujúcich subkapitol). Možno až prirýchlo sa autor prehupol do doby svojho pedagogického nasadenia. Možno skutočne málo popísal nepríjemnosti tejto doby, čo – to však naznačil. Zaujímavé sú potom peripetie so získavaním akademických titulov. V subkapitole *Študenti* J. Novák popisuje svoje pedagogické skúsenosti, ktoré sa v tomto momente nakrátko prepojiť s pamäťou autora tohto príspevku. Iste nie je jediný, kto si spomína na slová „Bela, dei gratia rex...“ Od týchto anonymných más či archivárov, či všetkej možnej „zmesky“ potom zvýraznil niekoľko zaujímavých študentských postáv a ich príbehov.

Predposledná kapitola (posledná kapitola J. Nováka) potom obsahuje všeobecný odkaz a líniu jeho myslenia, ale i kľúč k jeho záujmu o heraldiku. Opäť nejde (aspoň pre jeho žiakov) o celkom neznáme fakty a vskutku zaujímavé bolo, že keď sme sa počas jednej konferencie mali možnosť zoznámiť s pražskými archivármi, pri neformálnom večernom stretnutí bolo iste šokom prejdenie z obligátnej češtiny do slovenčiny, ale aj to, že táto časť publika spomínanej historiky skutočne poznala a ovládala. Veď prednášky sa často venovali etickým problémom – spomeňme príhodu, keď študent sfalšoval všetky podpisy pedagógov v indexe a prosil o mlčanie J. Nováka, ktorý prišiel na to, že ten jeho nie je v poriadku. Prípadne keď sa istý činovník po akademickom povýšení odmietal voziť vo výťahu inak ako sám a tiež sústavne nosil na krku reťaz ako odznak svojej hodnosti.

Obľúbenou agendou bola i kritika „pseudoheraldiky“, ktorá sa ako dobrý spôsob obohatenia stále rozmáha, a hoci jej boom je už zrejme za zenitom. Aj v knihe sú opísané niektoré z konkrétnych prípadov tvorby „nového“ erbu. V texte nájdeme aj historiku o múmii na Krásnej Hôrke a (márnom?) boji s legendou. Celkovo táto časť pootvára dvere k pochopeniu jednak bádania v heraldike, špecifických „dobových“ problémov a podnetov, ako aj konkrétnych postupov, vypovedá (bez toho aby chcela byť vzorom) o medziľudskom jednaní, ktoré môže byť niekedy veľmi problematickým. Posledné zmienky kapitoly sú venované rodine J. Nováka ako príslovečnej 13. komnate.

Práce tohto typu sú obrazom ich hlavného protagonistu. Tak je to aj v tomto prípade, čitateľ sa o ňom dozvedá toľko, koľko si autor pamäti želá. Aj tak však pamäti odkrývajú nebývalé dimenzie poznania osobnosti, zvlášť pre ľudí, ktorí ju nepoznajú, alebo nemali možnosť bližšie spoznať. Vypovedá súčasne niečo o mantineloch a striktnosti hlavného protagonistu, čo sa pre dnešnú (ne)výchovou postihnutú generáciu raz bude zdať i neuveriteľným. Akokoľvek sa dívame na opísané osudy a čriepky zo života, nemôžeme sa ubrániť skutočnej svojskosti pohľadu na mnohé témy. Výklad, skutočný výklad (čo je zrejme deformácia každého pedagóga ako takého) je však tak intímny a osobný, ako si ho iste pamätajú aj tí, ktorí s J. Novákom prišli do styku či už ako žiaci, alebo kolegovia a priatelia. Zvlášť si treba ceniť a určite hlbšie premyslieť niektoré skryté a nenásilné odporúčania k forme pedagogickej práce, či praktickým metódam bádania, tvorby publikácií a podobne.

Posledná kapitola J. Roháča predstavuje pohľad zvonka, z inej perspektívy, a tak potom celému procesu brúsenia diamantu vo finále dodáva lesk. Je to doslov na požiadanie, no iste svojský, pretože vlastne v hoci redukovanej podobe tiež predstavuje malé pamäti. Na začiatku ponúka malý pohľad do kuchyne tvorby tejto knižky, pričom medziautorská a následná autorská úvaha o podobe a funkcii pamäti trochu pripomína úvodný vstup tejto anotácie. Vlastne ani žiadnu anotáciu nie je treba, pretože je už obsiahnutá práve na tomto

mieste (s. 115-125), vo forme citlivého zhrnutia. Vypovedá nielen niečo nové o J. Novákovi, ale zreteľný je tu i kus J. Roháča. (Ťažko definovať ktorý.) Doslov má však svoje opodstatnenie, pretože tu iný intelekt spriadol nite v predchádzajúcom texte napísané, naznačené i nenapísané, ktoré práve dopĺňa. Text je aj apoteózou učiteľa žiakom, v podstate ten istý intímny vzťah, aký nájdeme medzi A. Húščavom a J. Novákom, musíme predpokladať medzi J. Novákom a J. Roháčom. Je to zásadné o to viac, že dnešný systém takéto reľazenie a vytváranie istej „školy“, ako to bolo kedysi bežné, nepodporuje. Prezradil o ňom možno viac, než by chcel o sebe napísať on sám – sú veci, ktoré človek na sebe buď nevidí, alebo nemôže vidieť.

V závere podobných príspevkov ako je tento sa obyčajne píše, že je práca úspešná, alebo hodná nasledovania. Bez toho, aby sme takéto hodnotenia spochybňovali, radšej napíšeme, že práca je taká, aká je a je to tak dobre. Snáď niekoho (ako nás) navnadí spísať vlastný beh života.

recenzie

**BOIA, Lucian. *Rumunsko – krajina na hranici Európy*.
Bratislava: Kalligram, 2012, 272 s., ISBN 978-80-8101-651-6.**

Jana Bauerová (rec.)

Slovenský preklad práce popredného profesora Bukureštskej univerzity L. Boia bol vypracovaný na základe jej tretieho, rumunského vydania. Publikácia vznikla na priamu žiadosť jedného z londýnskych knižných vydavateľstiev ešte v roku 2001, takže jej vôbec prvé vydanie vyšlo v anglickom jazyku a jej výklad končil rokom 2000. K slovenskému čitateľovi sa dostáva už rozšírená verzia práce, ktorá mapuje dejiny Rumunska až do 1. januára 2007, teda do vstupu Rumunska do Európskej únie. Autor v úvode práce upozorňuje, že jeho zámerom bolo prezentovať svoju rodnú krajinu takú, akú ju vidí on, a teda ide o jeho osobnú interpretáciu, nevyhnutne čiastočne subjektívnu a neúplnú.

Autor si zvolil, pre monografie štátov, netypické členenie textu, pri ktorom sa nepridŕžal chronologickej následnosti, ako to býva zvykom, ale utvoril si vlastné tematické okruhy, vychádzajúc zo špecifik rumunských dejín. Predstavil Rumunsko v nasledovných ôsmich kapitolách: Pohľad na mapu, Latinský ostrov, Ako vzniklo Rumunsko, Rumunský komunizmus, Medzi minulosťou a budúcnosťou, Rumuni a cudzinci, Pohľad do panteónu a Prechádzka po Bukurešti. Už pri letmom pohľade na názvy jednotlivých kapitol je čitateľovi zrejmé, že autor zameral svoju pozornosť na problémy, ktoré výrazným spôsobom ovplyvnili obraz minulého i súčasného Rumunska.

Ako vyplýva i z názvu publikácie autor považoval za jeden z rozhodujúcich faktorov vplývajúcich na vývoj Rumunska jeho geografickú polohu. Rumunské územie bolo priestorom okrajovým, a zároveň priestorom stretu civilizácií, čo podmienilo rozdielny vývoj jednotlivých oblastí. Z geopolitického hľadiska zhodnotil autor rumunské územie v prvej kapitole *Pohľad na mapu*, súčasťou ktorej je i základná charakteristika etnickej, sociálnej a religióznej skladby jednotlivých regiónov Rumunska. Zameral sa pritom najmä na vývoj národnostného zloženia oblastí, pre ktoré boli v minulosti typické národnostné spory a konflikty na diplomatickom, ale i bojovom poli. Už samotný názov kapitoly, a teda samozrejme i jej obsah, evokuje v čitateľovi potrebu študovať text skutočne s „pohľadom na mapu“, avšak sprievodný obrazový materiál na tomto mieste chýba. Zatiaľ čo mapy rumunského územia v jednotlivých historických obdobiach by poukázali na jeho periférny charakter, tak zaradenie mapy rumunských regiónov do kapitoly považujeme, s ohľadom na jej charakter, za nevyhnutnosť.

Vzhľadom na mimoriadny záujem Rumunov o ich pôvod – podľa autora až taký intenzívny, že minulosť je pre nich v mnohých situáciách dôležitejšia ako budúcnosť – venoval objasneniu genézy rumunského národa samostatnú kapitolu *Latinský ostrov*. Cesta Rumunov k poznaniu ich pôvodu mala zaujímavý priebeh a ani dnes nemožno tvrdiť, že by dospeli k jednotnému záveru. V 18. a prvej polovici 19. storočia rumunskí bádatelia sverne hľadali dôkazy a vypracovávali teórie na potvrdenie čisto latinského pôvodu Rumunov. Ich viera v skutočnosť, že sú priamymi potomkami Rimanov, ich priviedla k orientácii na západný svet. Od polovice 19. storočia sa, v súvislosti s politickým a intelektuálnym dozrievaním rumunského národa, a zároveň s profesionalizáciou historiografie a jazykovedy, presadzuje teória dácko-rímskeho pôvodu Rumunov. Autor sa domnieva, že Rumuni sa v tomto období národne vyvinuli a prestali pociťovať potrebu odvolávať sa na civilizačne vyspelejších Rimanov. V 20. storočí napokon došlo k odklonu od myšlienky latinského pôvodu Rumunov a v radoch mladých pravicovo orientovaných intelektuálov je prijímaný

nový extrém – výlučne dácky pôvod rumunského národa. O niečo neskôr prevzal túto ideu v mierne pozmenenej forme i rumunský komunizmus. Autor vsutku právom označil teórie oboch skupín za pseudohistorické, ničím nepodložené tézy, pripomínajúce mytológiu a ich tvorcov a šíriteľov obvinil z vytvárania imaginárnej minulosti.

Nevšedným, ale pozoruhodným spôsobom, ktorému nemožno odoprieť logickosť, hoci by len sotva dokázal uzmierniť proti sebe stojace strany, sa autor vyrovnal s otázkou kontinuity osídlenia územia súčasného Rumunsku rumunským národom. Tvrdí, že v podstate nezáleží na tom, ktorá teória je správna a pravdivá, pretože aj keby bola kontinuita rumunského osídlenia na rumunskom území vyvrátená, nič by sa nezmenilo. Nebolo by možné presunúť Rumunov tam odkiaľ prišli, tak ako nie je možné presunúť Maďarov za Dunaj, či Američanov späť do Európy. V zásade možno súhlasiť s autorovým konštatovaním, že spory ohľadom kontinuity osídlenia rumunského územia, nech by už dospeli k akýmkoľvek záverom, nemôžu zmeniť súčasnú mapu Európy. Na druhej strane s myšlienkou, že riešenie týchto otázok sa preceňuje, sa z historického hľadiska nemožno stotožniť.

V rámci kapitoly o pôvode Rumunov autor analyzoval i rumunský jazyk a zhodnotil príčiny a mieru vplyvu jednotlivých jazykov na vývoj a slovnú zásobu rumunčiny. Nepochybuje o tom, že rumunský jazyk je jedným z najoriginálnejších románskych jazykov, keďže sa vyvíjal odtrhnutý od ostatných krajín používajúcich románske jazyky. Geografický faktor skutočne zohral pri formovaní rumunského jazyka dôležitú rolu a mal za následok prienik slovanských, maďarských, tureckých a gréckych prvkov do rumunčiny, čo jej dodalo exotický charakter.

V kapitole *Ako vzniklo Rumunsko* autor zmapoval dejiny rumunského územia predovšetkým od zrodenia Valašska a Moldavska v 14. storočí, nakoľko k obdobiu od prelomu letopočtov do polovice 13. storočia sa zachovali len ojedinelé zmienky. Ku konštituovaniu rumunských štátov došlo pomerne neskoro, čo malo za následok značné zaostávanie historického vývoja, ešte znásobené nestabilitou plynúcou z absencie reálneho systému následníctva. Nasledovali roky cudzej nadvlády a okupácie, ktoré spôsobili, že do 19. storočia vstúpili Rumuni v žalostnom stave. Obdobie rokov 1821 – 1866 bolo rozhodujúcou érou rumunských dejín a prinieslo zjednotenie rumunských kniežatstiev, vznik Rumunsku s hlavným mestom Bukurešť a vyvrcholilo príchodom nového vládcu Karola de Hohenzollern-Sigmaringen. Karol I. premenil pomocou svojej nemeckej disciplíny, dôslednosti a systematickosti, ktoré podľa autora nepatrili k práve charakteristickým vlastnostiam Rumunov, druhoradé Rumunsko na najväčšiu, najľudnatejšiu a najstabilnejšiu krajinu na Balkáne. Toto, podľa autora, jediné skutočne vyvážené obdobie v rumunských dejinách bolo však od počiatku poznačené rakúsko-uhorským vyrovnaním, ktoré prisúdilo Sedmohradsko Uhorsku.

V čase prvej svetovej vojny sa snaha Rumunov vytrhnúť Sedmohradsko spod maďarského panstva stala priamou príčinou vstupu Rumunsku do vojny na strane Dohody. Následne sa autor zamýšľala nad pozitívami a negatívami rozdelenia strednej Európy a vzniku nových štátov, vrátane Veľkého Rumunsku. Autor označil Rumunsko v medzivojnových hraniciach za štát etnicky jednoznačne koherentnejší než boli medzivojnové Československo, Poľsko či Juhoslávia. Avšak početné národnostné menšiny žijúce v tomto období v Rumunsku – Maďari, Nemci, Bulhari a ďalší, z ktorých mnohí sa dostali do Rumunsku práve pripojením jednotlivých území po roku 1918 – autorove tvrdenie o koherentnosti rumunského územia do istej miery spochybňujú. V čase odstúpenia južnej Dobrudže Bulharsku, v roku 1940, samotní Rumuni bez väčších problémov uznali bulharské osídlenie tejto oblasti ako väčšinové. Na území odstúpenej časti Sedmohradska bola situácia odlišná, 50 % jej obyvateľstva tvorili Rumuni, ktorí sa zo dňa na deň ocitli v Maďarsku, ale i Maďari a Sikuli mali na území nezanedbateľné 37 %-né zastúpenie, takže etnická situácia Rumunsku bola prinajmenšom komplikovaná. Napokon i autor pripúšťa, že výsledky prvej svetovej

vojny boli pre Rumunsko síce triumfom, ale takým, ktorý skrýval mnohé úskalia. Navyše takto formulované tvrdenie vyznieva tak, akoby autor chcel čitateľovi naznačiť, že rozpad ČSR, Poľska alebo Juhoslávie bol oprávnenejší než oklieštenie Rumunska. Pritom je nepochybné, že hoci išlo o mnohonárodnostné štáty s vnútornými problémami z toho vyplývajúcimi, zásah do ich územnej integrity sledoval v prvom rade nemecké ciele a až potom vyriešenie menšinových sporov.

Významnou postavou medzivojnového obdobia v Rumunsku bol, vzhľadom na svoje postavenie málo zdržanlivý, panovník Karol II. Pri opise Karolovej cesty k nastoleniu kráľovskej diktatúry autor opomenul, z hľadiska ďalšieho vývoja, pomerne významnú skutočnosť. Karol, pod vplyvom svojej túžby stať sa neobmedzeným vodcom krajiny, oportunisticky kalkuloval vo svojich plánoch aj s využitím podpory extrémistickej organizácie Železná garda, ktorej odmietavé stanovisko sa pre jej vodcu i mnohých jej členov stalo osudným. Príslušníci organizácie sa potom podieľali na zosadení Karola z trónu. Po vypuknutí druhej svetovej vojny sa vyostřil maďarsko-rumunský pomer a vyžiadal si diplomatický zásah veľmocí známy ako Druhá viedenská arbitráž, ktorá zavřila kolaps Veľkého Rumunska, pád Karola II. a nástup generála Antonesca k moci. Autorove konštatovanie, že výsledok arbitráže bol do istej miery odplatou Nemecka a Talianska za frankofilskú a anglofilskú politiku Rumunska v predchádzajúcich rokoch, je opodstatnené a správne, ale zároveň trocha zjednodušené. Nemci síce skutočne nevedeli Rumunom zabudnúť ich spoluprácu so západnými mocnosťami v prvej svetovej vojne i v medzivojnovom období a príležitostne im to aj dávali najavo, ale počas viedenských rokovaní zohralo rolu viacero faktorov a je otázne, či by arbitri rozhodli v prípade germanofilskej orientácie Rumunska inak. Predovšetkým Nemecko totiž arbitrážou sledovalo udržiavanie trvalých sporov a súperenia o jeho priazeň medzi Maďarskom a Rumunskom, ktoré potom mohlo podľa potreby využívať vo svoj prospech.

Priklon Rumunska k mocnostiam Osi počas druhej svetovej vojny autor považuje za jeho jediná možnosť, a nemýli sa, nakoľko druhá alternatíva – spolupráca so Sovietskym zväzom – nenachádzala podporu ani medzi demokraticky orientovanými Rumunmi vzhľadom na tradične chladný rumunsko-sovietsky/ruský vzťah. Napokon ZSSR pripravil Rumunsko o Besarábiu a severnú Bukovinu, ktorej sa Rumuni nemienili vzdať natrvalo a dokázali to i svojou účasťou v bojoch na východnom fronte. Hlavným cieľom Rumunov vo vojne bolo teda nepochybne opätovné získanie Besarábie a Bukoviny. Avšak po jeho splnení pokračovali rumunské vojská ďalej na východ už s novým cieľom – porážkou bolševizmu – ako skonštatoval i autor. Čo ale neuviedol, je fakt, že Rumuni bojovali za Dnestrom hnaní nielen túžbou po boji proti bolševizmu a porážke ZSSR, ale, a to najmä potom, čo sa nemecké sľuby o rýchlej porážke ZSSR nenaplnili, boli skôr hnaní Nemcami a snahou zavďačiť sa im, pričom odmenou malo byť prinavrátanie Sedmohradska. Napriek vidine opätovného získania území stratených v roku 1940 v prospech Maďarska, bola nemalá časť rumunskej verejnej mienky proti účasti rumunskej armády na bojoch za riekou Dnester, kde koniec koncov Rumunsko nemalo žiadne záujmy. Pre svoje spojenectvo s Nemeckom napokon prišlo Rumunsko po vojne o Besarábiu a severnú Bukovinu znova.

Osudy Rumunska po druhej svetovej vojne sledoval autor v kapitole *Rumunský komunizmus*, pričom sa pokúsil vystihnúť najmä špecifiká komunizmu v krajine. Paradoxom bolo už samotné presadenie sa komunizmu v Rumunsku, nakoľko išlo o vyslovene agrárny štát s nepriaznivým postojom k ZSSR. Prirodzene najväčšou mierou k tomu prispel postup Červenej armády na rumunské územie, avšak časť obyvateľstva komunistická ideológia skutočne zaujala. Zvlášť špecifickú formu nadobudol rumunský komunizmus v Ceausescovej ére charakteristickej extravaganciou a modernizmom, ale i krokmi nevídanými v sfére vplyvu ZSSR, akým bolo napríklad oficiálne a verejné odsúdenie obsadenia Československej socialistickej republiky vojskami Varšavskej zmluvy v roku 1968. Zaujímavým znakom

rumunského komunizmu bola takmer úplná absencia aktívnej revolty, disidentov či samizdatovej literatúry. Výklad o rumunskom komunizme, ktorý ukončila krvavá revolúcia, autor uzatvoril bilanciou dedičstva komunizmu.

Výstižný a veľavravný názov – *Medzi minulosťou a budúcnosťou* – vybral autor pre kapitolu venovanú novodobým dejinám, resp. postkomunistickému obdobiu Rumunska. Vývoj v Rumunsku po roku 1989 bol totiž charakteristický pomalým, problémovým a nekompetentným zavádzaním reforiem. S nástupom nového milénia ovládla politický život v Rumunsku vidina vstupu do Severoatlantickej aliancie a Európskej únie. Pozoruhodné postrehy o natureli moderného rumunského človeka autor priniesol v podkapitole *Niekoľko zvláštností*. Medzi zvláštnosti v charaktere Rumunov by bolo zrejme možné zaradiť aj ich postoj k cudzincom, ktorý autor rozanalyzoval v samostatnej kapitole *Rumuni a cudzinci*. Autor, sám rumunskej národnosti, pritom hodnotí vzťah Rumunov k cudzincom pomerne kriticky. Dospel k záveru, že Rumuni pripisujú cudzincom hlavne záporné vlastnosti, vnímajú v prvom rade ich inakosť a často ich pokladajú za pôvodcov všetkých ťažkostí rumunského národa. Osobitnú pozornosť obrátil autor na vzťah Rumunov a Židov, pričom otvorene priznal, že antisemitizmus sa v minulosti v Rumunsku nepochybne vyskytoval. Na druhej strane odmietol interpretácie, podľa ktorých patrilo Rumunsko už od stredoveku k najantisemitickejším krajinám vôbec. Neospravedľňuje likvidáciu Židov počas Antonescovho režimu, ale stavia sa proti tomu, aby sa všetko, čo odznie v jeho prospech, a priori vnímalo ako antisemitské a antidemokratické. Tento autorov prístup možno hodnotiť nielen ako správny, ale z istého uhla pohľadu dokonca ako odvážny, a najmä skutočne historický, nakoľko je úlohou historika posudzovať osobnosti dejín komplexne a bez zaujatia. Takýto prístup si autor zvolil aj k osobe Antonesca, pričom nehodnotí len jeho negatívne činy a ich dôsledky, ale snaží sa poukázať aj na jeho pohnútky a možnosti. Namieste je poznamenať, že uplatnenie rovnakého prístupu pri hodnotení niekdajších nedemokratických režimov a ich vedúcich osobností, by si vyžadovala i slovenská historiografia.

Komplikovaný vzťah v minulosti dlhodobo pretrvával aj medzi Rumunmi a Maďarmi a určité konflikty sa z času na čas objavujú i v súčasnosti. Autor vidí možnosť definitívnej normalizácie rumunsko-maďarského pomeru, ale aj pomeru k ostatným menšinám, v nastúpenej európskej integrácii. Verí, že zjednotená Európa, v ktorej nikto nebude tvoriť väčšinu, natrvalo vyrieši problém menšín. Táto autorova vízia vyznievala už v čase vstupu Rumunska do Európskej únie príliš optimisticky a vyznieva tak i dnes. Pod vplyvom podobných, ale aj iných vidín však vstupovali do EÚ mnohé štáty, a hoci od vstupu niektorých z nich do Únie uplynulo desaťročie, ich problémy s určitými menšinami sa nielen nezmiernili, ale sú ešte vypuklejšie.

V úvode kapitoly *Pohľad do panteónu* autor sklamane skonštatoval, že Rumunsko je vo svete známe predovšetkým dvoma menami – Dracula a Ceausescu – čo nie je práve lichotivý výber a vrhá na krajinu nepríjemný tieň. A nielen to. Stotožňovanie fiktívnej negatívnej postavy Draculu so skutočným rumunským kniežaťom, národným a politickým symbolom Rumunov, Vladom Tepešom ich neteší, ale, ako píše autor, dokážu sa nad to povzniesť kvôli rozvoju turizmu. Priestor v práci dostali prirodzene i pozitívne vnímané rumunské osobnosti ako napríklad kráľovná Mária, jedna z mála rumunských žien, ktorej sa dostalo patričného uznania. Rumunská veda sa môže pochváliť i viacerými významnými historikmi, autor sústredil svoju pozornosť na obdivuhodne aktívneho a čínorodého profesora všeobecných dejín Nicolaeho Iorgu a ďalších. V súvislosti s výpočtom významných rumunských osobností autor odhalil jednu z mnohých frustrácií Rumunov, ktorá spočíva v presvedčení, že svet neprávom ignoruje ich zásluhy. Do istej miery sa s týmto presvedčením i sám stotožňuje, no myslí si, že Rumuni by nemali ľpiet' na uznaní sveta, ale snažiť sa napraviť a odstrániť nedostatky rumunskej spoločnosti. Autor venuje v kapitole pozornosť nielen samotným historickým osobnostiam, ale aj tomu, ako cez ne svet nahliada

na Rumunsko, a ako na ne nahliadajú Rumuni sami, čím posúva výskum rumunských dejín za bežné hranice, stanovené všeobecne uznávanými názormi historikov.

V záverečnej kapitole práce – *Prechádzka po Bukurešti* – sa autor zaoberal premenami hlavného mesta v priebehu dejín a dospel k záveru, že Bukurešť sa rozvíjala potlačením svojej minulosti. Z „malého Paríža“ na začiatku 20. storočia sa tak pod vplyvom budovateľskej stratégie komunizmu vytratil nielen viaceré architektonické skvosty, ale aj jeho duch a atmosféra. Na tomto mieste viac ako inde v práci cítiť ako veľký nedostatok absenciu obrazovej prílohy, ktorá by ilustrovala premeny Bukurešti v čase. Jej zaradenie do práce by zároveň prispelo k propagácii Bukurešti, ktorá síce nepatrí k vyhľadávaným turistickým destináciám, ale i po deštruktívnych architektonických zásahoch z minulosti má turistom čo ponúknuť, a napokon nielen „staré“ je zaujímavé. Napríklad pri pohľade na budovu bukureštského parlamentu by boli pravdepodobne mnohí turisti prekvapení. A to najmä tí, pre ktorých sú rázovité obce ukryté v ohromujúcich transylvánskych vrchoch len zaostalými východoeurópskymi dedinami, a tak vidia celé Rumunsko.

Práca L. Boia *Rumunsko – krajina na hranici Európy* nie je typickou monografiou jednej krajiny. Vyzdvihnúť treba najmä originalitu autorovho prístupu k historickým problémom. Skúmanú problematiku približuje čitateľovi formou odborného výkladu kombinovaného s esejistickými prvkami a prvkami reflexie, pričom ostáva zachovaná vedeckosť textu. Z odborného hľadiska prináša autor nový pohľad na niektoré otázky rumunských dejín, ale miestami sa pritom dopúšťa určitého zjednodušenia vecí. Autor odolal pokušeniu neobísť žiadnu významnejšiu udalosť či osobnosť v rumunských dejinách, a tak sa vyhol prílišnému zaťažaniu textu rozsiahlou faktografiou. Výsledkom je vyvážený, dynamický a čitateľsky priťažlivý výklad, opierajúci sa o vhodne vybrané fakty a zasadený do širšieho historického kontextu. Samozrejme o zaradení, resp. nezaradení niektorých informácií do textu by sa dalo možno polemizovať, ale autor si ako cieľ vytýčil prezentáciu svojho osobného pohľadu na rumunské dejiny, čo mu dáva právo selekcie faktov podľa vlastného uváženia. Toto právo autor plne využil a dosiahol pozitívny výsledok. Podarilo sa mu zostaviť publikáciu nielen o Rumunsku, ale aj o rumunskom národe. Nech už píše o ktoromkoľvek období v dejinách Rumunska, ľudský faktor je všadeprítomný. Autor nielen ako historik rumunských dejín, ale v prvom rade ako Rumun, veľmi autenticky zachytil pocity, postoje a spôsob myslenia rumunského národa. Neštítal sa otvorene a kriticky hovoriť ani o jeho negatívnych vlastnostiach, chybách, komplexoch či frustráciách, čím umožnil čitateľovi nazrieť hlboko do mentality Rumunov a možno i čiastočne pochopiť ich dejiny, konanie a životnú filozofiu. Grafická podoba práce spĺňa štandardné kritériá, ale charakter niektorých jej častí by si vyžadoval doplnenie obrazovej prílohy napriek tomu, že by to zvýšilo náklady vydavateľstva a tým i konečnú cenu knižnej publikácie, na ktorú dnes autori, žiaľ, musia zvlášť prihliadať. Nakoľko slovenský čitateľ má k dispozícii len veľmi obmedzené množstvo odborných prác o súčasnom a minulom Rumunsku, rozhodnutie preložiť dielo do slovenského jazyka treba skutočne oceniť. Recenzovaná práca je moderným pohľadom na krajinu, pre slovenského čitateľa geograficky a historicky nie príliš vzdialenú, ale predsa akosi zabudnutú.

HOLEC, Roman – BOVAN, Marián. V službách cisára Františka Jozefa. Z pamätí lokaja a dvornej dámy. Bratislava 2013, 343 s., ISBN 978-80-556-0880-8.

Peter Podolan (rec.)

I keď názov práce spolu s podnázvom navodzuje dojem, že bude venovaná iba týmto dvom postavám (či ich typu) z prostredia cisárskeho dvora, v skutočnosti je celý koncept oveľa širší – kým sa totiž čitateľ dostane k sľubovaným pamätiam cisárskeho lokaja slovenského pôvodu, nenásilne sa dozvie skutočne veľa podrobností o vzťahu slúžiacich a ich pánov, navyše nie abstraktne, ale v rámci ilustrácie na konkrétnom príklade. Neponúka tak iba dva príbehy (a ich modifikácie), ale doslova desiatky osudov, z ktorých je jeden zaujímavejší či bizarnejší ako druhý. Imperiálna atmosféra je však pomyselným zlatým klincom.

Práca sa venuje z rozličných uhlov problematike „služobníctva“ na prelome 19. a 20. storočia a hoci niektoré veci iba naznačuje, s ohľadom na naformulovanie tém je už v tomto bode prínosná. Druhú rovinu by bolo možné nazvať vzťahom sluhu/slúžky resp. závislej osoby a jej pána/panej. Do tretice možno hovoriť o obraze „veľkých dejín“ či známych osobností očami „malej“ postavy. K spomínaným prvkom treba pripočítať fakty aj z okruhu ženských dejín, sociálnych tried a ich života, sexuality a prenikania pokroku.

Hoci takto stručne popísaný obsah práce možno vzbudzuje nedôveru z „preplnenosti“, v skutočnosti na seba témy prirodzene nadväzujú a napriek veľkorysým rezom spoločnosťou stále priamo súvisia so svojou dobou. Mix informácií a prístupov iba prirodzene vytvára obraz hĺbky skutočnosti danej doby.

Je samozrejmé, že kniha bola koncipovaná tak, aby mohla osloviť širšiu verejnosť – obsahuje množstvo obrazových príloh, čitateľsky je mimoriadne prívetivá. Po faktografickej stránke je to však práca dobrej vedeckej kvality (pričom v tomto prípade je aj ľahké pero majstra historika prínosom), ponechala si totiž redukovaný poznámkový aparát a niektoré rýdzo odborné momenty. Ojedinelé uchopenie niektorých tém a najmä spôsob spracovania a výkladu ukazujú, že i odborná kniha môže byť exkluzívna, pekná a ľahko čitateľná.

Pristaviť sa musíme i pri vzhľade práce – stretávame sa s pokusom štylizovať jej vizáž v duchu pôvodného archívneho dokumentu, ktorým boli v tomto prípade najmä pamäti. Zahnednutá obálka plná voľných listov, previazaná zlatou šnúrou – to všetko má s ohľadom na osudy opísané v knihe aj symbolický význam. Čo poteší ešte viac, je skutočnosť, že pod takouto vrchnou papierovou obálkou sa nachádza ešte tvrdý lesklý obal knihy s identickým motívom. Úvodné dvojstránky každej kapitoly sú navyše farebne graficky odlišené, čo dojem ešte umocňuje, hoci ide iba o „zašednutie“ vlastné skôr archaickým xerokópiám. Tomuto nastaveniu (grayscale) sa približuje i bohatý obrazový materiál (okolo 100 vyobrazení). Ide tak o dobové „situačné“ obrázky, fotografie osôb, ale i o nové „dokumentačné“ zábery dnešného výzoru s témami spojených miest a budov. Samostatnú pridruženú rovinu tvoria karikatúry (každá s vlastným ukrytým vlastným príbehom). Logicky je týchto vyobrazení ďaleko viac ako v základnej štúdii v *Historickom časopise*, kde sa objavil obrazový materiál vôbec po prvýkrát.

Zaujímavé bolo i rozdelenie úloh dvoch autorov – kým Marián Bovan ponúkol „sólokapra“ v podobe unikátneho dokumentu – originálnych a doteraz neznámych pamätí „istého“ Antona Szmolena a pátral po jeho osude v rodnej Banskej Bystrici, diel neuveriteľne mnohovrstevnatého zahraničného výskumu pripadol Romanovi Holecovi (s. 7, 14). Ten sa postaral i o spísanie finálneho textu, pričom jeho charakteristický rukopis je opäť nezameniteľný. Ak by sme pátrali po genéze práce, narazili by sme na štúdiu rovnakých

autorov venovanú iba Antonovi Szmolenovi – tá dozaista tvorila pomyslený základ pri koncipovaní predloženej knihy.¹

Najprv sa budeme venovať obsahu jednotlivých kapitol v poradí, ako ich ponúka. Zaujímavý je dozaista už úvod práce, možno práve kvôli neformálnemu uchopeniu. Načrtáva niečo informácií o tvorbe samotnej práce, po prvý raz sú tu naznačené úvahy o objektivite memoárov. V prípade pamätí lokaja pritom ide o vzácnosť, pretože táto sféra zamestnania mala v rámci akéhosi kódexu lojality zostať navždy ukrytá. Pravda, v našom prostredí iste zohral svoju úlohu zánik rakúsko-uhorskej monarchie, nastolenie aspoň v niektorých okamihoch liberálnejších režimov nástupníckych štátov a konečne vyrovnávanie sa s c. a k. minulosťou. Zásadné boli isto i osobné ambície niektorých z pamätníkov, v zmysle odkrývania pozlátka alebo naopak budovania mýtu, kedy sa inak bezvýznamná osoba mohla zohriať v svetle reflektorov upnutých na „celebritu“. Úvod obsahuje aj komentované načrtnutie obsahu práce, „povinnú“ terminológiu – vysvetlenia týkajúce sa požívania titulov cisár a kráľ, formy prepisu mien. Na príklade mien Szmolen a Sztárayová je pritom možné sledovať zaujímavý jav, že prevzatím maďarskej transkripcie sa de facto snažili zachovať slovenský charakter (a význam) priezviska, totiž aby im ho pri pôsobení v maďarskom jazykovom prostredí neprznili „šušlaním“. Evidentné je to vlastne pri šľachtickom predikáte, pretože zemplínskym sídlom rodu Sztáray bolo – Staré.

V prvej kapitole, delenej na bohaté podkapitoly, sa čitateľ dozvie mnoho o dnes polozabudnutom fenoméne služobníctva (aj keď porovnania s au pair, osobnými asistentmi a inými javmi súčasnosti sú namieste), o štatistikách tohto spôsobu zamestnania, príslušných právnych predpisoch, kodifikovaného výzoru rôznych pozícií služobníctva a ich uniformách, stereotypoch a pohľadoch na týchto ľuď, zahraničných guvernankách, ale i bežnom živote služobníctva. Treba podotknúť, že ide vlastne o prehľad, pričom niektoré z naznačených tém by historiografia mala podrobnejšie spracovať. Pohľad modernej vedy na služobníctvo sa spomína i v závere druhej kapitoly (s. 106-109).

Problematickým sa ukazuje vôbec uchopenie „služobníctva“ ako takého, pretože išlo podobne ako u spoločnosti o silne štrukturovanú skupinu ľudí, pričom jednotlivé „stupne“ toho mali pomerne málo spoločné (s. 17-18, 21). Aj v tejto časti práce sa ukazuje zatiaľ pomerne malý ponor súčasnej historiografie do problematiky. Autor sa tak vlastne zameral skôr na meštiansku spoločnosť a špecificky Budapešť. Vlastne úplne tu chýba (hoci je to prirodzené) nastavenie vidieckych foriem u zámožných sedliakov (paholci, „dëvečky“). Je ale jasné, že si rozsah problematiky dobre uvedomuje (s. 21-22). V prípade slovenského služobníctva vo vzťahu k maďarskému prostrediu (s. 20) by bolo ešte zaujímavé pripomenúť zápisky Boženy Němcovej, ktorá zachytila módnú vlnu „exotických“ slovenských kuchárov v „lepších“ maďarských domácnostiach.² Rovnako je zrejmé, že príručky venujúce sa kódexu lokaja a komorníka vznikli práve pre prestíž istých kruhov. Podobali sa im i iné manuály či predpisy, napr. z vojenského prostredia.³ Pri opise stereotypov autor siahol i po beletrii a výsledný obraz zachytáva viacero sekundárnych (často idealizovaných v negatívnom i pozitívnom zmysle či naivných) polôh vnímania obrazu lokaja/komorníka. K uvedeným sa natíska ešte jeden obraz – služba istého Jozefa Švejka svojim pánom – pravda zo samého konca dlhého 19. storočia.

¹ HOLEC, Roman – BOVAN, Marián. Slovenský lokaj na viedenskom dvore a jeho virtuálny život v maďarskej politike a kultúre. In *Historický časopis*, 2012, roč. 60, č. 3, s. 401-429.

² „Také v domácnosti vede se všecko hlučně a bohatě; jen trochu možná paní musí mít „kucharku“ (což je skoro vždy Slovačka), „služku“ (posluhovačku) a „fracimerku“ (panskou); jsou-li děti, je třeba o několik víc; k tomu jsou ještě „kočiči“, „bíreš“ (u volů), ženy jejich a ještě někdo, a tak je plný dům lidí, kteří překážejí jeden druhému a žádný vlastně nic nedělá.“ NĚMCOVÁ, Božena. Zpomínky z cesty po Uhřích. In *Boženy Němcové Sebrané spisy*. Svazek čtvrtý. V Praze : Nákladem kněhkupectví I. L. Kober, 1875, s. 371.

³ HODIK, Milan – LANDA, Pavel. *Jak císař pán nechodil pěšky*. Praha : Naše vojsko, 2008, passim.

Ucelenejšie uchopenie by si určite zaslúžila i téma zahraničných pracovníkov v Uhorsku – či už išlo o švajčiarske „gubernantky“ (s. 33-35) či skutočné gubernantky. V prvom prípade sa naskytuje vysoká podobnosť so ženskou pracovnou silou z vidieka (pozri nižšie), ale i s dnešným módnym, no často smiešne redukovaným fenoménom oboznamovania detí predškolského veku s cudzím jazykom. V prípade skutočne vzdelaných gubernantiek (á la Jana Eyrová) by boli zase nesmierne zaujímavé porovnania s ich domovskou realitou, ako v práci zmienené dojmy Mary Elizabeth Stevensovej (s. 35-39). Napokon už rozmer fenoménu vychovávateľstva, ako bolo rozvinuté už pred 19. storočím, ukazuje i jeho etablovanie ako dočasného zamestnania mladých vzdelancov v prvej polovici 19. storočia. Vtedy mal azda každý z nadaných študentov za sebou podobnú fázu. Spomeňme Juraja Palkoviča, Pavla Jozefa Šafárika, Jána Kollára, dlhodobejšie Františka Palackého. Postavenie v domácnosti pritom variovalo (porovnaj s. 67, zákon z r. 1876, §3a) – napr. Josefa Jungmanna hlboko urážalo, že síce nemusel jedávať v kuchyni so služobníctvom, ale dostával iba cínový, nie strieborný príbor ako ostatní členovia rodiny.

Trochu obmedzený, ale pre potreby práce dostačujúci charakter má subkapitola reprodukuje zážitky z pamätí slovenskej slúžky Pavly Cebocliovej, ktoré vyšli i knižne.

Odvrátenú tvár spoločnosti predstavuje subkapitola venovaná sexuálnej línii vzťahov (najmä k slúžkam). Aj keď iba naznačená, je tu rozkreslená skutočne nechutná prax, ktorú dobová „mravná“ spoločnosť lepších kruhov mlčky tolerovala (opäť tie súčasné paralely!). Situácii napomáhal neustály prílev ženskej pracovnej sily z vidieka do miest a po „použití“ sa nešťastníčky ocitali (neskôr aj s plačúcim uzlíčkom) na ulici. Návrat domov, na vidiek bol kvôli ešte neľútostnejšiemu „mravnému“ prostrediu dediny nemožný, a tak sa práve z tejto skupiny žien regrutovali prostitútky, bojujúce v mestách o úbohé živobytie. Kruh sa uzavrel. Masku treba strhnúť predovšetkým z „nóbl“ pôsobiacej šľachty, ktorá sa vďaka tradičným privilégiám nie často ako skôr typicky správala ako najzvrhlejšie. Týkalo sa to aj najdistingovanejších pánov. Zápletká Záborského *Najdúcha* sa opakovala nespočetnekrát (i cez „iniciačné“ rituály). Aj keď garde mohlo byť aj obrátené, je iba ťažké hodnotiť, v akej „fáze“ uvedomenia si fungovania systému ho ženy dokázali využiť v svoj prospech. Náhlady na mravný vidiek a skazené mestské prostredie, akokoľvek stereotypné a v slovenskej literatúre sa opakujúce až do polovice 20. storočia, sa žiaľ zakladali na niekoľkogeneračnej smutnej realite.⁴ Na druhej strane ale morálka vidieka nebola o nič pokryteckejšia než mestách, takže jej protežovanie je neobjektívne (s. 16).

V závere kapitoly sa dozvedáme o neviditeľnej služobníckej rovine krásy cisárskeho dvora, pričom ani tomuto prostrediu sa vyššie spomenuté javy nevyhýbali. Pravda, opäť ide o prehľad a špecializované práce určite problematiku spracovávajú podrobnejšie. Na ilustráciu je tu opísané nie celkom normálne správanie sa viacerých príslušníkov z rodov nobility i korunovaných hláv. Prehľad zmien po roku 1918 by opäť mohol byť oveľa širší (s. 65-67). Napriek právnym zmenám však nemožno očakávať zásadné zmeny v správaní, pravda presadil sa „meštiansky“ charakter zamestnávateľov.

Druhá kapitola vykladá o živote dvorných dám, využívaných najmä ako spoločníčky vysoko postavených dám na dvore. Autor tu najprv opisuje náplň ich práce, aby mohol vysvetliť, prečo v istých intenciách aj táto kategória luxusných spoločníčok spadá do sféry služobníckeho pomeru. Veľmi výstižné je skutočne dobové „motto“ hovoriace o „prepychovej biede“ (s. 70). Podľa charakteru zamestnávateľky sa stav mohol podobať i reholi. Napriek tomu to bol jeden z najvyšších inštitútov, ktorý mohli (pravda starostlivo vyberané ženy) dosiahnuť. Za pozlátkou skrývali často bizarné príhody. Vskutku dvorné dámy často zostávali slobodné, pretože sobáš automaticky znamenal zánik služby, stratu postavenia (hoci nešlo o jednoduchý život). Napriek tomu sa niekedy dvorným dámam

⁴ Porovnaj BALÁŽ, Anton. *Hriešna Vydrica*. Bratislava : Marenčin PT, 2007, passim. Pozri i kontrast medzi skazeným mestom a mravným vidiekom v prózach Dobroslava Chrobáka.

či asistentkám podarilo uloviť dobrú partiu, ako to bolo v prípade nekonvenčného následníka trónu Františka Ferdinanda a Žofie Chotkovej, alebo v prípade vekovo nerovného a tajného sobáša bulharského excára Ferdinanda a jeho slovenskej spoločnice Alžbety Brezákovej (tieto „sondy“ sú v práci podrobnejšie opísané). Tu Roman Holec zúročil svoje poznatky z predchádzajúcej monografie venovanej Koburgovcom.⁵ Avšak i dvorné dámy na dvore boli vystavené sexuálnym vzťahom, obyčajne veľmi podobného rázu ako u ich „chudobných príbuzných“ – obyčajných slúžok (pozri vyššie).

Až teraz sa čitateľ dostáva k v názve deklarovaným spomienkam dvornej dámy (tretia kapitola). Toto rozprávania sa začína od konca, a tak sa dozvedáme o (úspešnom) atentáte na cisárovnú Alžbetu a postupne sú rozpletané jej osudy, pričom nechýba ani portrét a psychologické pozadie života a činu atentátnika Luigiho Lucheniho. Úvaha nad akýmsi putom atentátnika a cisárovnej – vraha a obeť je potom už iba príslovečnou čerešničkou na torte. Nasleduje charakteristika konkrétnych dvorných dám i ich demytologizácia, ktorej sa nevyhne ani „oblúbená“ panovníčka. Tu autor priamo v texte odkazuje na najzásadnejšie kritické práce o problematike (s. 130).

Najväčší priestor je venovaný poslednej spoločnicike – dvornej dáme Irme Szatárayovej, ktorá mimochodom pochádzala z východného Slovenska, kde nakoniec v roku 1940 i dovŕšila svoj život. Opäť ide o výklad jej spomienok, kde sa dozvedáme veľa o samotnej dvornej dáme, jej živote, ale z tejto opticky odlišnej pozície opäť aj o preslávenej „Sisi“. Samotné memoáre (1909) boli s ohľadom cisárovnú Alžbetu písané značne mýtotočne. Niet sa čo čudovať, práve cisárovná a jej lesk predsa vrhal niečo odleskov i na dvornú dámu, predtým nulu v pozadí.

Ak bol doteraz bližšie známy nejaký služobník cisára Františka Jozefa, bol ním dozaista jeho komorník Eugen Ketterl, ktorého pamäti vydané v roku 1929 priblížili cisára „v nedbalkách“. Teraz sa na základe unikátnych pamätí z roku 1934 môže k nemu pripojiť i Anton Szmolen, napriek preferovanej maďarskej úprave priezviska, Slovák a rodák z Banskej Bystrice. Hlavná postava tejto knihy sa zjavuje až zhruba v jej polovici a rozmotávanie jeho osudov, ale i hľadanie jeho charakteru je doslova vzrušujúcim zážitkom, pretože autor textu vedie čitateľa úmyselne zdanlivo slepými uličkami labyrintu, aby ho nakoniec priviedol na vyhladku, z ktorej je možné vidieť všetko s nadhľadom a lepšie pochopiť (alebo sa aspoň zamyslieť). O charaktere memoárov pozri (s. 221-223).

Prerozprávaním obsahu Szmolenových pamätí, bohato konfrontovaných s inými zdrojmi sa však opis jeho osudov iba začína. Toto je prirodzene najrozsiahlejšia časť práce. Jeho život tak autor sleduje od detstva, cez roky vo vojenskej uniforme, od vstupu do služieb cisárskeho dvora až po jeho nie celkom dobrovoľné opustenie služby. Cez optiku služobníka spoznávame i jeho pána a dozvedáme sa opäť mnoho o vrtochoch a pozitívnych i negatívnych črtách vtedajšej najvyššej spoločnosti okruhu korunovaných hláv, drobných aj veľkých radoostiach a starostiach cisárskeho lokaja. Obrazy cisárových výjazdov, oblúbené manévry, všetky známe situácie môžeme sledovať zvláštnym pohľadom, očami priameho účastníka a navyše zvnútra.

Autor sa však neuspokojil s takýmto prvoplánovým podaním, a tak je v samostatnej kapitole podaný virtuálny život „Smólenu Tóniho“, ktorý sa vďaka zákonom na ochranu majestátu (spomeňme si na Antona Špelca – Ostrostrelca) stal zástupným symbolom viedenskej politiky, cisárskeho dvora i samotného Františka Jozefa. Teda aj hromozvodom všetkých týmto smerom smerujúcich negatívnych emócií a jeho zobrazenie nebolo nijak lichotivé. Prečo sa tak stalo, zostáva pre čitateľa tajomstvom až do nasledujúcej kapitoly. Maďarmi používané meno bolo úmyselne poslovenčené (Smolen), čo je jedným z ďalších paradoxov. Kapitulu tvoria početné karikatúry popredných uhorských humoristických

⁵ HOLEC, Roman. *Coburgovci a Slovensko*. Bratislava : Kalligram, 2010, 463 s.

časopisov, pričom text je akoby komentárom k ich obsahu. Navonok to vyzerá takto jednoducho – v skutočnosti sa za opäť ľahkým perom písaným textom skrývajú obrovské znalosti o dobe, politických témach, ktoré vírili vtedajšou spoločenskou mienkou a výsledky rovnice o niekoľkých neznámych čitateľ dostáva na striebornom podnose. O vriacej politickej scéne a názoroch maďarskej politiky na prelome 19. a 20. storočia sa nemožno dozvedieť lepším spôsobom. Načrtnutý je tu aj stručný úvod o funkcii, výzore, atribútoch a význame karikatúry (s. 225-226). Kapitola končí opisom posledných cisárskych komorníkov a zánikom cisárskeho dvora.

Druhú kapitolu virtuálneho života by bolo možné nazvať i stretom vybájeného a reality, i so záverečným usadením na zem. Veď koľkí Slováci sa dočkali horúčkovitého úsilia maďarských dramatikov i hercov, aby ich stvárnilo ako hlavné postavy v divadelnej hre (či skôr fraške), alebo sa dostali do populárnych piesní – aj keď išlo o skarikovanú postavu! V prípade karikatúry (s. 273) a výkladu k nej (s. 275) azda ide o nedorozumenie iného rázu – postava „vidiečana“ si pýta lístok a pokladník sa pýta či „na Tóniho Szmolena“ (predstavenie) a on odpovedá, že pre neho. Humor by tak vyplýval zo situácie podobnej známej scéne Felixa Holzmana a Ivy Janžurovej – „Včera, dnes a zíttra.“

Virtuálny Smolen sa pravidelne zjavoval i v uhorskom parlamente, opäť už v známej polohe náhradníka cisárskej politiky. Meno stratilo svojho nositeľa a stalo sa synonymom nadutého lokajstva či vlastizrada (podobne ako u Johanna Georga Grasela – teda „Grázla“). Vlastne práve z politických kuloárov sa postupne dostalo na stránky humoristických časopisov a zarezonovalo u širšej verejnosti. Autorovi sa podarilo zistiť, že obraty využívajúce figúru Smólena sa používajú ešte v 21-vom storočí (2007!).

Nakoniec sa na program dostávajú i Szmolenove (seba)mystifikácie, úpravy v poňatí svojho pestrého života (doslova!), najmä rodinného, ale i rozmazaný obraz jeho posledných rokov, ktoré prežil v Banskej Bystrici. Zasiahol ešte z anonymity proti niektorým tvrdeniam komorníka Ketterla,⁶ no inak bol doslova zabudnutý.

Posledné časti knihy patria úvahám o Szmolenovej rodine, dedičstve a rodinnom odkaze – informácií bolo primálo, zmizla aj štvrt' s domom Szmólena, ani jeho hrob nemožno nájsť. Existoval i oprávnený predpoklad, že osobné veci po „slávnom“ lokajovi sa nezachovali, pretože ich dediči rozpredali alebo sa stratili. V tomto bode ale musíme prekročiť rámeč doposiaľ napísaného textu, pretože z dobrého zdroja už vieme, že to našťastie nie je celkom pravda. Knižka vyprovokovala reakciu príbuzných – väčšina pamätných predmetov opatrovaných Szmolenom sa nakoniec zachránila a mnohé z temných kútov jeho posledných rokov (a ciest pamiatok) sa snád' ešte podarí osvetliť.

Odborníkovi iste neujdú zaujímavé poznámky k výkladu, nepriamo i k metodológii či skôr ideológii a psychológii práce s určitými druhmi prameňov. Hlavná rovina úvah sa točí okolo uchopenia memoáru, jeho subjektivity či skôr nemožnej všeobjímajúcej objektivity (s. 7, 11.). Obraz služobníctva je v našich pomeroch pomerne neznámou oblasťou, ktorá by si dozaista zaslúžila ďalšie bádanie. Aj keď práca neašpiruje na titul nejakého vzoru, spôsob spracovania by si v mnohých aspektoch zaslúžil nasledovanie. Hutný je aj zoznam použitej literatúry a prameňov, pričom prácu dopĺňa i menný register.

Na záver nemožno obísť osudy Szmolenových pamätí – spisoval ich pre svoju rodinu a nakoniec sa ich jeho potomkovia rozhodli venovať múzeu. Že to pre takéto možno subjektívny, no z historického hľadiska zaujímavý a nenahraditeľný dokument bolo to najlepšie, sa ukazuje práve pri čítaní tejto práce. Možno sa len domnievať, koľko podobných dokumentov (nielen memoáre, ale i listy, potvrdenia, fotografie a pod.) sa stratilo, zničilo, zatúlalo, a aké jedinečné osudy tak zostali navždy zabudnuté. Azda aj preto treba iba podporiť akcie, akú napríklad v poslednom čase rozbehla Europeana, s cieľom vytvoriť unikátnu

⁶ Szmolenove i Ketterlove pamäti pripomínajú o niečo viac priamy kontakt so „slávnou“ osobnosťou ako v prípade spomienok: PLAIM, Anna – KUCH, Kurt. *Vzpomínky Hitlerovy pokojské*. Praha : Naše vojsko , 2005.

zbierku a zachytiť rodinné histórie a zdokumentovať unikátne predmety z doby 1. svetovej vojny. (<http://www.europeana1914-1918.eu/sk>).

Posledné krátke hodnotenie tejto práce je teda jednoznačné – príjemne sa čítajúca kniha, kde všetko ladí, rozmotávané sú zamotané zápletky osudov mnohých známych i úplne neznámych osobností a postáv, aj prístupom otvorené nové témy, postavené na prémiovom materiáli, veľa prvkov naakumulovaných na malom priestore, avšak s vnútornou logikou – to všetko z tejto knihy robí dozaista jeden z najzaujímavejších minuloročných počínov slovenských historikov k (nielen) slovenským dejinám vôbec.